

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

GIEDRĖ POLKAITĖ - PETKEVIČIENĖ

Vilniaus universitetas

VILNIAUS PLĖTRA IR GYVENAMOSIOS INFRASTRUKTŪROS RAIDA 1875–1939 METAIS¹

ANOTACIJA. Šiame straipsnyje nagrinėjami 1875–1939 m. Vilniaus plėtros ir gyvenamosios infrastruktūros pokyčiai. Straipsnis papildys miesto sanitarinės infrastruktūros raidos tyrimus, išplės ir praturtins tyrimus apie būsto Vilniuje raidą ir transformacijas. Keliami klausimai: kaip plėtėsi Vilnius, kaip jame tvarkytasi su urbanizacijos iššūkiais, kaip modernizuota gyvenamoji infrastruktūra, keitėsi buitiniai patogumai.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Vilnius, miesto plėtra, gyvenamoji infrastruktūra, būstas, buitiniai patogumai, elektros apšvietimas, vandentiekis, kanalizacija.

ABSTRACT. The article examines the changes in the development and residential infrastructure of Vilnius between 1875 and 1939. It will complement the research on the development of the city's sanitary infrastructure, expand and enrich the research on the development and transformation of housing in Vilnius. The article addresses the following questions: how Vilnius developed, how it coped with the challenges of urbanisation, how the residential infrastructure was modernised, and how household amenities changed.

KEYWORDS: Vilnius, city development, residential infrastructure, dwelling, household amenities, electric lighting, water supply, sewerage, modernisation.

¹ Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Vilniaus gyvenamosios infrastruktūros modernėjimas 1870–1940 metais“ (Nr. S-MOD-21-5), parengtą pagal Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinės mokslo programos remiamą veiklos kryptį „Modernybė Lietuvoje“.

Įvadas

Sparčiai plečiantis miestams ir tobulėjant technologijoms, susirūpinta Europos miestų aplinkotvarka ir sanitarinė infrastruktūra. Imta keisti gyvenamąją infrastruktūrą, vystyti modernius inžinerinius tinklus (nuotakyno ir vandentiekio, elektros apšvietimo, dujotiekio, centrinio šildymo sistemas).

XIX a. moderni gyvenamoji infrastruktūra Rusijos imperijos, į kurios sudėtį 1795 m. inkorporuota Lietuva, miestuose kūrėsi vėliau nei Vakarų Europoje. Numatytos aplinkotvarkos priemonės turėjo pagerinti Rusijos imperijos miestų sanitarinę būklę dar XIX a. pirmojoje pusėje, bet platesniu mastu jas pradėta įgyvendinti 1875–1914 metais. Tai paskatino staigi urbanizacija ir miestų augimas, prastėjanti tankėjančių miestų sanitarinė būklė, plintančios infekcinės ligos ir besikartojančios epidemijos, miesto gyventojų sveikatos sutrikimai, didėjantis mirtingumas ir mirštamumas, mažėjanti vidutinė gyvenimo trukmė. Todėl Vilniaus (kaip ir visų kitų Rusijos imperijos miestų) savivalda 1870 m. Aleksandro II Miestų reformos kontekste² pradėjo modernizuoti viso miesto sanitarinę, sykiu ir gyvenamąją infrastuktūrą, buitį. Šiuos procesus Vilniuje nutraukė Pirmasis pasaulinis karas. 1915 m. pabaigoje Vilnių okupavo kaizerio kariuomenė, 1919 m. įsiveržė bolševikinė Rusija, o 1920 m. miestas kartu su rytine ir pietrytine Lietuvos dalimi atiteko atkurta Lenkijos Respublikai, kuri čia įsitvirtino beveik dvidešimčiai metų.

Nauja miesto administracija paveldėjo prastos būklės gyvenamojo būsto fondą, negrįstas gatves, netinkamą vandentiekį ir atliekų šalinimo sistemą, kitus sveikatai žalingus veiksnius, dėl kurių plito infekcinės ligos³. 1920–1939 m. Vilniuje ir toliau vystyta dar XIX a. pradėta aplinkotvarkos ir sanitarinės infrastruktūros modernizavimo „programa“. Šiuo laikotarpiu buvo statomi nauji namai, bet sykiu labai trūko būstų su patogumais, sanitarinė infrastruktūra nebuvo tinkamai organizuota, mieste vis dar plito infekcinės ligos. Visa tai skatino savivaldos institucijas daugiau dėmesio skirti socialinės politikos klausimams sveikatos apsaugos sektoriuje, sanitarinėms epidemiologinėms ir aplinkotvarkos problemoms, reorganizuoti municipalinės medicinos sektorių, sanitarinę ir apskritai viso miesto infrastruktūrą⁴. Aptariamam laikotarpiu įvairūs politiniai režimai ėmėsi miesto

² Plačiau apie tai žr. A. Ambrulevičiūtė, T. Voronič, D. Žiemelis, *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas. Miestų plėtra ir sanitarinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais*, Vilnius, 2019, p. 145–151.

³ W. Berner, Działalność dozorów sanitarnych w Wilnie w okresie II Rzeczypospolitej, *Przegląd epidemiologiczny*, 2009, nr 63, s. 463.

⁴ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 czerwca 1938 r. w sprawie przepisów miejscowych dla m. Wilna o budowie poszczególnych elementów elewacji budynków i urządzeń, związanych z budynkami, wpływających na ich zewnętrzny wygląd, *Wileński Dziennik Wojewódzki*, 12 lipca 1938 r., nr 7, s. 194–199.

plėtos, aplinkotvarkos ir aplinkosaugos priemonių kurdami šiuolaikišką miestą, keisdami jo įvaizdį, padėdami modernios gyvenamosios infrastruktūros pamatus. Visi minėti veiksniai lėmė chronologinių rėmų pasirinkimą. Pradinė riba – 1875 m., kai buvo atliktas Vilniaus miesto surašymas, o po metų įsigaliojo Miestų nuostatai. XIX a. paskutiniuoju ketvirčiu Vilniuje prasidėjo industrializacijai ir urbanizacijai būdingi procesai: daugėjo fabrikų ir naujų darbo vietų, išaugo populiacija, tankiai apgyvendintame mieste kartojosi epidemijos ir blogėjo miesto sanitarinė būklė. Kad kiek pagerintų padėtį, miesto administracija ėmėsi reformų. Pagal miestų nuostatus pradėtos spręsti Vilniaus aplinkotvarkos ir miesto ūkio problemos, modernizuoti komunaliniai inžineriniai tinklai, o sykiu ir gyvenamoji infrastruktūra. Pirmoji sovietų okupacija 1940 m. nutraukė 1920–1939 m. link modernaus vakarietiško miesto judėjusio Vilniaus vystymąsi, o po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus politinei ir ekonominei santvarkai, socialinei organizacijai, vakarietiško miesto plėtos idėjas keitė ideologizuota socialistinio miesto vizija.

Įvairių laikotarpių, skirtingų socialinių režimų ar ekonominių sanklodų tyrimai pasaulio istoriografijoje skirti įvairioms su miestų raida susijusioms problemoms: nuo miestų genezės bei urbanistinės ir architektūrinės raidos iki moderniausių urbanistinių struktūrų modelių analizės. Tarp jų aktualūs miestų planavimo⁵, zonavimo⁶, (infra-)struktūros ir gatvių tinklo formavimo klausimai⁷. Dalis mokslininkų tiria miestų inžinerinių technologijų ir infrastruktūros perspektyvas, pabrėždami tvaraus miesto vystymą, paremtą civiline ir aplinkos inžinerija, urbanistika, elektrotechnika ir pan.⁸, kiti – didėjantį miesto inžinerinių sistemų pažeidžiamumą dėl augančių socialinių, ekonominių ir ekologinių problemų⁹, tretį dėmesį fokusuoja į miesto rajonų plėtos ir gentrifkacijos problemas, glaudžiai susijusias su miestų sociologija, aplinkos formavimo ir pertvarkymo tyrimais.

⁵ Pavyzdžiui, žr. L. D. H o p k i n s, *Urban Development: The Logic of Making Plans*, Washington, Covelo, London, 2001. Šioje knygoje sprendžiamos miesto planavimo problemos, aiškinamos miesto plėtos planų ir jų įrengimų logika.

⁶ Žr., pavyzdžiui, T. S. E i s e n m a n, *Making Meaning of Urban Greening in the Anthropocene. A Dissertation*. University of Pennsylvania, 2015. Autorius aiškina, kaip XIX a. pradėti kurti miesto parkai keitė miesto audinį, kaip jie veikia dabartinę miestų struktūrą ir planavimą.

⁷ Pavyzdžiui, Stephenas Marshallas savo knygoje pateikė naują miesto išdėstymo, projektavimo ir planavimo sistemą, kuri sprendžia transporto kelių ir magistralinių gatvių projektavimo ir planavimo klausimus miesto struktūroje. Žr. S. M a r s h a l l, *Streets and Patterns: The Structure of Urban Geometry*, London, New York, 2004.

⁸ S. Derrible, *Urban Engineering for Sustainability*, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2019. Šiame vadovėlyje sujungti pagrindiniai principai ir praktinės civilinės inžinerijos, aplinkos inžinerijos, miestų planavimo, elektrotechnikos, mechanikos inžinerijos ir informatikos žinios, peržengiant disciplinų ribas, į miesto infrastruktūrą žvelgiant kaip į integruotus tinklus.

⁹ A. E r a y d i n, T. T a ş a n - K o k, *Resilience Thinking in Urban Planning*, Dordrech, Heidelberg, New York, London, 2013.

Vienas tokių darbų yra Williamo H. Whyte'o „Mažųjų miesto erdvių socialinis gyvenimas“, tapęs metodologinių tyrimų pavyzdžiu įvairių studijų programose¹⁰.

Nepriklausomoje Lietuvoje miestų tyrimų istoriografija taip pat pasistūmėjo į priekį. Plėtoti istoriniai Lietuvos miestų ir miestelių tyrimai¹¹. Pastaraisiais dešimtmečiais atsirado daug naujų urbanistikos teorijas ir praktikas analizuojančių darbų, keliami tvaraus miesto formavimo ir miestų plėtros klausimai¹².

Konkrečiai 1870–1914 m. laikotarpį apima Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės 1830–1914 m. Vilniaus architektūros stilių kaitos, miesto erdvės, pastatų raidos ir jų tipologijos studija¹³, Lietuvos nacionalinio muziejaus tyrėjų sudarytas Vilniaus planų albumas¹⁴ ir kiti Vilniui skirti darbai¹⁵. 1920–1939 m. laikotarpio Vilniaus studijas įvairiais aspektais (nuo konkrečių pastatų raidos ir miesto urbanistinio modelio iki politinės galios simbolių kaitos ir grynai urbanistinių miesto pertvarkymų) išplėtė architektūros istorikai Marija Drėmaitė ir Karolis Kučiauskas, menotyryninkė Rasa Antanavičiūtė¹⁶. Lenkijos istorikė

¹⁰ W. H. Whyte, *The Social Life of Small Urban Spaces*, New York, 1980.

¹¹ Žr., pavyzdžiui, Lietuvos architektų sudarytą keturtomę *Lietuvos architektūros istorijos* sintezę. Pirmuose trijuose tomuose pristatoma Lietuvos miestų ir miestelių urbanistinė raida, pastatų konstrukcijų, architektūros stilių ir statybos mados pokyčiai ir jų plėtra nuo seniausiųjų laikų iki 1918 m. Šie tyrimai yra atspirties taškas Lietuvos miestų istoriniams tyrinėjimams. 1875–1914 m. laikotarpį apima III tomas, žr. *Lietuvos architektūros istorija: t. III: Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 metų*, red. N. Lukšionytė-Tolvaišienė [et al.], Vilnius, 2000. Panašaus pobūdžio A. Miškinio Lietuvos miestų raidos apžvalgos, išleistos serijoje: *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės*, Vilnius, 2005, 2009 ir kt. Tarpukario Lietuvos miestų ir miestelių istorinės raidos spragas užpildo pavieniai mokslininkų tyrimai. Tarp jų paminėtina: M. Drėmaitė, *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940*, Vilnius, 2018.

¹² V. Deveikienė, Šiuolaikinės urbanistikos teorijos ir praktikos tendencijos – kiek jos aktualios ir taikomos Lietuvoje, *Darnios aplinkos vystymas*, 2020, t. 1(17), p. 90–102; K. Zaleckis, *Erdvės sintaksė urbanistinei analizei: koncepcijos, apskaičiavimai ir pavyzdžiai*, Vilnius, 2018; S. Motieka, Besiformuojančio Vilniaus moderniojo centro urbanistinis modelis, *Urbanistika ir architektūra*, 2009, t. 33(4), p. 195–210.

¹³ Žr. N. Lukšionytė-Tolvaišienė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, (*Acta Academiae Artium Vilnensis*), t. 18, Vilnius, 2000.

¹⁴ I. Tamošiūnienė, B. R. Vitkauskienė, A. Žilevičiūtė, *Vilniaus miesto planai*, Vilnius, 2016.

¹⁵ Tarp jų išskirtini, pavyzdžiui, *Imperinis Vilnius (1795–1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapytės: straipsnių rinkinys*, sud. A. Lapinskienė, Vilnius, 2010; I. Čiurlionienė, Vilniaus miesto plano transformacijos XVIII a. pab. – XIX a., *Urbanistika ir architektūra*, 2009, t. 33(1), p. 11–19. Padaugėjo atskirų Vilniaus rajonų tyrimų, pavyzdžiui, žr. J. Vanagas, *Antakalnis. Kilmė, raida, žmonės*, Vilnius, 2018; I. Tamošiūnienė, *Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijų iki tikrovės (1817–1875)*, kn. I, Vilnius, 2012; V. Jogėla, E. Meilus, V. Pugačiauskas, *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV–XX a. pradžia)*, Vilnius, 2008; D. Dijokienė, Vilniaus istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai, *Urbanistika ir architektūra*, 2006, t. XXX, nr. 2, p. 78–86.

¹⁶ K. Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.)*. *Daktaro disertacija*, Vilnius, 2016; *Vilnius 1900–2016*, p. 71–108; R. Antanavičiūtė, *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais*. *Daktaro disertacija*, Vilnius, 2015. Žr.

Renata Przewłocka-Sionek lygino XIX–XX a. sandūros gyvenamąją architektūrą Vilniuje, Lodzėje ir Lvice¹⁷, o Vilniaus visuomeninę architektūrą nagrinėjo kita Lenkijos istorikė Małgorzata Dolistowska¹⁸. Tarpukario Vilniaus plėtrą ir demografinius pokyčius tyrė istorikė Vitalija Stravinskienė¹⁹.

Šis straipsnis, skirtas 1875–1939 m. Vilniaus plėtrai ir gyvenamojo būsto pokyčiams, papildys miesto sanitarinės infrastruktūros raidos tyrimus²⁰, išplės ir praturtins esamus tyrimus apie Vilniaus būsto raidą ir jo transformacijas. Tiriant šį klausimą svarbūs publikuoti ir Vilniaus archyvuose saugomi šaltiniai. Pirmiausia paminėtinos Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniaus miesto valdybos ir Vilniaus gubernijos valdybos Statybos skyriaus (f. 938 ir 382) saugomos namų statybos ir renovacijos bylos. Čia esantys namų planavimo brėžiniai ir statybos darbų prašymai kartu su 1875 m. publikuotais Vilniaus miesto surašymo ir 1913 m. spaudoje paskelbtais Vilniaus būsto dinamikos statistiniais duomenimis leidžia sekti, kaip keitėsi buitiniai patogumai Vilniuje 1875–1914 metais. Šią būsto raidos ir pokyčių dinamiką 1920–1939 m. atspindi, išplečia ir papildo Vilniaus statistikos metraštyje (*Rocznik statystyczny Wilna*) publikuoti elektrinio apšvietimo, vandentiekio ir kanalizacijos tinklų plėtros statistiniai duomenys, taip pat Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) Vilniaus miesto magistrato (*Magistrat miasta Wilna*) fonde (f. 64) saugomos bylos, susijos su įvairiais miesto aplinkotvarkos klausimais. Čia rasta medžiaga leidžia detalizuoti statistinius pirmiausia vandentiekio ir kanalizacijos linijų įrengimo duomenis, magistrato investicijas ir skiriamą biudžetą

ir menotyrininkės R. Butvilaitės straipsnius, kurie papildė atskirų Vilniaus vietų užstatymo tyrimus: R. Butvilaitė, Tarpukario Vilniaus visuomeniniai pastatai: institucijų, funkcijų ir architektūros įvairovė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 98, 2020, p. 180–211; R. Butvilaitė, Vilnius 1919–1939 metais: naujo architektūrinio tapatumo kūrimas, ten pat, t. 94, 2019, p. 84–119. Taip pat žr. J. Markevičienė, Senamiesčio įvaidžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a. nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų, *Kultūrologija*, t. 10: *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, 2003, p. 233–293.

¹⁷ R. Przewłocka-Sionek, *Miasta wielokulturowe Łódź, Wilno, Lwów. Śródmiejska zabudowa mieszkaniowa z przełomu XIX / XX wieku: podobieństwa i różnice*, Łódź, 2016.

¹⁸ M. Dolistowska, „Mile miasto“ między tradycją a awangardą: architektura Wilna w dwudziestoleciu międzywojennym: zarys problematyki, *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 8, 2017, s. 87–149.

¹⁹ V. Stravinskienė, The Territorial Expansion of Vilnius: Plans and Their Realisation (1916–1940), *Lithuanian Historical Studies*, vol. 20, 2015, p. 127–150.

²⁰ Žr. I. Janicka, *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*, Gdańsk, 2009; J. Jurkštas, *Senajo Vilniaus vandenys*, Vilnius, 1990; Š. Kučingis, Senasis Vilniaus vandentiekis, *Higienos mokslui Lietuvoje 190 metų. Straipsnių rinkinys*, sud. A. Andriušis, A. Baubinas, Vilnius, 1997; J. Štarkas, Vilniaus miesto vandentiekio istorinės raidos klausimu, *Sveikatos apsauga*, 1959 m., nr. 3, p. 41–48. Tarpukario Vilniaus sanitarinius tyrimus atliko A. Žalnorė: A. Žalnorė, The role of the Hygiene Department of Stephen Bathory University in the development and promotion of Public Health in Vilnius in the years 1922–1939, *Studia Historiae Scientiarum*, vol. 17, 2018, p. 51–87; W. Berner, min. veik., p. 463–469.

miesto gyvenamajai infrastruktūrai pagerinti. Šiame straipsnyje dėmesį sutelksime į tai, kaip keitėsi buitiniai patogumai modernėjančiame Vilniuje, sieksime nustatyti Vilniaus gyvenamosios infrastuktūros pokyčius 1875–1939 m. miesto plėtros laikotarpiu. Siekiant šio tikslo papildomai tiriama, kokio pobūdžio butai buvo skirtinguose miesto rajonuose, ar labai jie skyrėsi, taip pat – kaip mieste buvo modernizuojama gyvenamoji infrastruktūra ir kiek keitėsi buitiniai patogumai.

Butų pasiskirstymas mieste pagal dydį

Kad atsakytume į klausimą, kur kokie buvo butai mieste, panagrinėkime 1875 m. balandžio 18 d. Vilniaus gyventojų surašymo duomenis ir pažvelkime į miesto gyvenamojo būsto fondą tiek kokybine, tiek kiekybine prasme. Surašymo duomenimis, 1875 m. Vilniuje buvo 12 787 butai, juose buvo 27 500 kambarių ir 82 668 gyventojai²¹. Tais metais apskaičiuota, kad viename bute vidutiniškai gyveno 6,5 žmogaus. Anot Vilniaus gydytojo, medicinos daktaro Vilhelmo Zalkindo, Pešte septyni žmonės viename bute gyveno tik darbininkų kvartaluose. O Vilniuje septyni žmonės viename bute buvo beveik norma²². Dar kitas šaltinis liudija, kad Vilniuje butai buvo apgyvendinti tankiau nei Maskvoje, Londone, Karaliaučiuje, Odesoje²³.

1875 m. surašymo duomenimis, Vilniuje buvo 46,9 proc. vieno kambario butų, dviejų kambarių – 25,3 proc., trijų–penkių – 21,4 proc., šešių ir daugiau – 6,4 procento²⁴. 1913 m. iš viso buvo 35 742 butai: vieno–dviejų kambarių – 25 529 (71,4 proc.), trijų–penkių – 8 897 (24,9 proc.), šešių ir daugiau – 1316 (3,7 proc.). Šaltinio autorius daro išvadą, kad „Vilnius buvo mažų butų miestas, apgyvendintas neturtingų žmonių“²⁵. Matome, kad per beveik 40 metų vieno–dviejų kambarių butų procentas iš esmės nesikeitė (1875 m. – 72 ir 1913 – 71,4 proc.), tad neturėjo pasikeisti ir didesnių butų poreikis. Veikiausiai tokių butų paplitimą lėmė ne vien mažos gyventojų pajamos. Įtakos turėjo ir

²¹ *Žr. Вильна по переписи 18 апреля 1875 года, произведенной под руководством Северо-западного отдела императорского русского географического общества*, обр. Н. Зиновьевым, Вильна, 1881, с. 18, 65.

²² Palyginimui, I miesto apylinkėje viename bute gyveno 6 žmonės, II – 7, III – 6,8, IV – 6, V – 5,7, VI – 5,7, VII – 5,8. *Žr. В. Залькинд, Опыт медико-топографического описания города Вильны. Диссертация на степень доктора медицины Вильгельма Залькинда. Серия диссертаций, допущенных к защите в Императорской военной-медицинской академии в 1890–1891 году, № 3*, Вильна, 1891, с. 78.

²³ М. М-ля, *Санитарное состояние Вильны*, Вильна, 1892, с. 15.

²⁴ Palyginimui, sostinėje Sankt Peterburge vieno kambario butų buvo 18,9 proc., dviejų – 16,8 proc., trijų – 18,2 proc., keturių – 14,4 proc., penkių ir daugiau – 31,7 proc. Atitinkamai Berlyne – 56,1; 22,2; 10,3; 4,7; 6,7; Kyjive – 36,3; 24,6; 13,2; 7,7; 18,2. *Žr. Вильна по переписи*, с. 66–67.

²⁵ В Вильне, Бедный город (перепечатано из *Przegląd Wileński*), *Вечерняя газета*, 18 июня 1913 г., № 267, с. 3.

būsto trūkumas didžiausiam regiono mieste, į kurį ieškodami darbo plūdo ne tik aplinkinių, bet ir tolimesnių regionų gyventojai. Jau 1859 m. prie Vilniaus prasidėję geležinkelio bėgių tiesimo ir stoties pastato statybos darbai į Vilnių ir priemiesčius priviliojo daug darbininkų. Tuomet, be geležinkelio statybai vadovaujančio personalo, mieste apsigyveno ir apie 3 tūkst. darbininkų (tarp jų ir užsieniečių)²⁶. Bemat pakilo maisto, kuro, prekių ir paslaugų, apšvietimo priemonių ir butų nuomos kainos²⁷. Didesnė darbo vietų pasiūla atsirado ne tik geležinkelyje. Į Vilnių ieškodami darbo migravo vis nauji gyventojai: 1858 m. jų buvo 51 134, 1861 – 60 493, 1862 – 60 912, 1870 – 64 217, 1875 – 82 668²⁸.

Gyventojų skaičius didėjo greičiau, nei buvo statomi nauji namai²⁹ ir mieste ėmė trūkti butų. Iš viso 1852 m. užregistruoti 1606 gyvenamieji namai³⁰, 1860 – 1639³¹, 1870 – 1735³². 1858 m. (iki geležinkelio linijos darbų tiesimo Vilniuje ir jo apylinkėse) viename name gyveno 31 žmogus, 1860 m. (geležinkelio statybos darbų įkarštyje) – maždaug 37 žmonės, 1870 – 37, 1875 – 21,6 žmogaus. 1875 m. namų apgyvendinimo tankumas mažėjo ne todėl, kad buvo pastatyta daugiau gyvenamųjų namų. Tiesiog 1875 m. sudarytas miesto plėtros planas išplėtė miesto ribas³³ ir statistiškai namų skaičius nuo 1870 iki 1875 m. padidėjo daugiau kaip du kartus – nuo 1735 iki 3817, o gyventojų – tik ketvirtadaliu: nuo 64 217 iki 82 668³⁴.

Padidėjęs miesto plotas ir prie jo prijungtų priemiesčių namai butų trūkumo problemos neišsprendė. Reaguodami į poreikius, būsto savininkai plėtė gyvenamąjį plotą,

²⁶ 1859 Докладная записка от поверенного статского советника Адельсона, сына его Густава Адельсона Виленскому военному, Гродненскому, Ковенскому генерал-губернатору В. И. Назимову, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 378, ap. 1859 BS, b. 62, l. 1.

²⁷ 1860 Общее присутствие Виленской казенной палаты Виленскому военному губернатору, Гродненскому и Ковенскому генерал-губернатору, ten pat, ap. 1860 BS, b. 360, l. 3.

²⁸ *Žr. Городские поселения в России, Санкт-Петербург, 1860, c. 156; Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 г. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах, Санкт-Петербург, 1863, т. 1, ч. 1, раздел VI (Виленская губерния), с. 3; Отчет Виленского губернатора о состоянии губернии за 1862 год, LVIA, f. 378, ap. 121, b. 917, l. 142; Статистический временник Российской империи, Санкт-Петербург, 1875, сер. II, вып. X, с. 7; Вильна по переписи, с. 18.*

²⁹ Pavyzdžiui, 1818–1860 m. naujai pastatyta 113 mūrinių ir 119 medinių namų. *Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, Vilniaus miesto istorija nuo seniausiųjų laikų iki Spalio revoliucijos, Vilnius, 1968, p. 220.*

³⁰ *Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Санкт-Петербург, 1852, с. 2–3.*

³¹ *Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 220.*

³² *Žr. Статистический временник Российской империи, 1875, сер. II, вып. X, с. 87.*

³³ Per 1868–1878 m. miesto teritorija padidinta nuo 895 iki 1 376 ha. *Žr. H. J e n s z, Wodociągi i kanalizacja miasta Wilna, Wilno, 1932, s. 10.*

³⁴ *Žr. Статистический временник Российской империи, с. 87; Вильна по переписи, с. 18, 65.*

didino pastatus, pertvaromis didesnius kambarius dalijo į mažesnius (atsirado „kajutės“ tipo siaurų pailgų kambarių), statė naujus priestatus (fligelius), arba ūkinius pastatus, rūsius (*сутерени*) ir palėpes (mansardas) pritaikydavo gyvenamosioms patalpoms. XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje Senamiestyje pertvarkyta apie 50 proc. pastatų, jiems užstatyta po vieną–du aukštus³⁵. Pavyzdžiui, 1880 m. išduoti 396 leidimai remonto ir statybos darbams, 1892 – 447, 1901 – 384³⁶. 1904 m. namų skaičius Vilniuje pasiekė 6 336, bet viename name vis dar gyveno 26,5 žmogaus³⁷, o vieno–dviejų kambarių butai Vilniuje dominavo iki Antrojo pasaulinio karo, nors 1913–1936 m. jų sumažėjo apie 20 proc.: 1936 m. jie sudarė 52,5 proc. visų miesto butų (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Gyventojų pasiskirstymas pagal kambarių skaičių butuose (procentai)³⁸

Metai	1928				1932				1936			
	1	2	3	4+	1	2	3	4+	1	2	3	4+
Kambarių skaičius												
Butų	31,6	23	18,2	26,7	30,5	21,9	20,1	27,5	27,6	24,9	21,4	26,2
Gyventojų	26,2	22	18,2	33,6	26,4	20,7	19,3	33,5	23,5	23,3	20,7	32,6

1928 m. *Mažajame Vilniuje* (5 tūkst. ha plote) vieno–dviejų kambarių butų buvo 54,6 proc. ir juose gyveno 48,2 proc. visų miesto gyventojų. Greta, gerėjant ekonominei situacijai, populiarėjo trijų–penkių kambarių butai. Jie sudarė 36,9 proc. viso miesto gyvenamojo fondo. Juose gyveno 40,2 proc. visų miesto gyventojų (žr. 1 lentelę). Kituose Lenkijos miestuose situacija buvo panaši. Antai 1931 m. Lodzėje vieno kambario butų buvo 63,1 proc., juose gyveno 58,6 proc. visų miesto gyventojų, atitinkamai Varšuvoje –

³⁵ N. Lukšionytė-Tolvaišienė, min. veik., p. 25.

³⁶ 1880 01 01 Список домовладельцам г. Вильны, коим разрешены постройки, переделки и т. п., LVIA, f. 938, ap. 4, b. 413, l. 61–74v; 1892 01 01–1893 01 01 Список домовладельцам г. Вильны, коим по постановлению Городской управы разрешены постройки и капитальные переделки, ten pat, b. 2280, l. 68–99v; 1901 01 01–1902 01 01 Список домовладельцам г. Вильны, коим по постановлению Городской управы разрешены постройки и каменные переделки строений, ten pat, b. 3612, l. 7–93v.

³⁷ Regiono didmiesčiuose viename name gyveno: Vitebske – 10,5, Mogiljave – 10,9, Minske – 15,2, Taline – 15,5, Gardine – 16,6, Jelgavoje – 21,9, Kaune – 29,0, Rygoje – 30,7 žmonių; žr. *Города России в 1904 году*, Санкт-Петербург, 1906, c. 68, 136.

³⁸ Procentus autorės skaičiavo pagal: *Rocznik Statystyczny Wilna 1921–1928*, Wilno, 1930, s. 14; *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, Wilno, 1937, s. 262–263. Pastaba: 1932 m. nurodytų butų skaičius (47 454) yra didesnis, nei lentelėje pagal kambarių dydį įrašyta butų (1 kambario – 12 174, 2-jų – 8 754, 3-jų – 8 012, 4 ir daugiau – 11 003, iš viso gauname 39 943). Todėl lentelėje procentai išvesti ne nuo įrašyto lentelėje 47 454 bendrojo gyventojų skaičiaus, bet iš 39 943 apskaičiuotos sumos. Atitinkamai 1936 m. procentas skaičiuotas ne nuo lentelėje pateiktų 52 007 butų skaičiaus, bet iš butų sumos 43 646. Gyventojų skaičius 1932 ir 1936 m. sutampa.

42,7 ir 37,2 procento³⁹. 1932 m. *Didžiajame Vilniuje* (10 400 ha plote) vieno–dviejų kambarių butų sumažėjo dar keliais procentais – iki 52,4 proc. ir juose gyveno 47,1 proc. visų miesto gyventojų. 1936 m. vieno kambario butų sumažėjo 3 proc., atitinkamai 3 proc. padidėjo dviejų kambarių butų ir tiek pat padidėjo gyventojų skaičius dviejų kambarių butuose. Trijų kambarių butų poreikis padidėjo beveik tiek, kiek sumažėjo keturių ir daugiau kambarių butų poreikis. Matyt, dėl krizės pasekmių dalis gyventojų neįstengė išlaikyti didesnio būsto arba kooperuodamiesi juose įsikurdavo mažas pajamas turintys žmonės. Kad padengtų dalį nuomos išlaidų, vieną ar du kambarius trijų kambarių bute jie pernuomodavo subnuomininkams (žr. 1 lentelę).

2 lentelė. **Vilniaus butų apgyvendinimo tankumas pagal statistines apylinkes 1932 ir 1936 m.**⁴⁰

Miesto rajonai	Gyventojų		Butų skaičius		Gyventojų bute	
	1932	1936	1932	1936	1932	1936
I	20,53	19,85	22,67	22,41	3,49	3,36
II	18,03	16,73	17,12	16,6	4,05	3,82
III	14,08	14,31	13,84	14,11	3,91	3,85
IV	1,62	1,93	1,37	1,67	4,57	4,4
V	12,94	13,79	12,88	13,52	3,87	3,87
VI	0,64	0,69	0,74	0,69	3,35	3,77
VII	5,2	5,4	5,17	5,54	3,88	3,69
VIII	5,95	5,27	6,14	5,87	3,73	3,41
IX	6,27	6,33	6,02	6,07	4,01	3,96
X	13,23	14,19	12,65	12,14	4,02	4,43
XI	1,51	1,51	1,41	1,4	4,1	4,12
Iš viso	100	100	100	100	3,85	3,79

Pastaba: I – Senamiestis, II – Lukiškės ir Pohulianka, III – Subačiaus rajonas, Dunojus, Rasos, Naujininkai ir kt. iki Liepkalnio, IV – Pavilnys, Kuprijoniškės, Guriai ir kiti pietiniai priemiesčiai, V – Šnipiškės, VI – dabartinė Šeškinė, Trinapolis, Jeruzalė, Baltupiai ir kiti šiaurės rytų priemiesčiai, VII – Žvėrynas ir Saltoniškės, VIII – Antakalnis, IX – Užupis, Paplauja, Belmontas ir kiti pietryčių priemiesčiai iki Subačiaus g. linijos, X – Naujamiestis ir gretimos teritorijos, XI – Burbiškės, Vilkpėdė, Žemieji Paneriai ir kt. vakarinė miesto dalis.

³⁹ W. B e r n e r, min. veik., p. 464.

⁴⁰ Procentus autorės skaičiavo pagal: *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 262–263.

Gausiai gyvenamuose miesto centriniuose rajonuose, Senamiestyje, Lukiškėse ir Pohuliankoje (I ir II statistinėse apylinkėse⁴¹), buvo daugiausia keturių ir daugiau kambarių butų (žr. 2 ir 3 lenteles), paprastai apgyvendintų aukštesnio ir vidurinio miesto sluoksniu. Tai liudija ir mažiausias vieno kambario butų skaičius I ir II statistinėse apylinkėse. Subačiaus–Dunojaus–Rasų–Naujininkų (III), Šnipiškių (V) ir Naujamiesčio (X) statistinės apylinkės buvo apgyvendintos rečiau nei miesto centras, bet tankiau nei artimi priemiesčiai: Antakalnis (VII), Žvėrynas–Saltoniškės (VIII), Užupio–Paupio–Belmonto–Subačiaus (IX). Rečiausiai gyventa tolimuose Vilniaus priemiesčiuose: Pavilnio–Gurių–Kuprijoniškių (IV), Šeškinės–Trinapolio–Jeruzalės–Baltupių (VI) apylinkėse, kurios iš esmės buvo 1915 m. prie miesto prijungti neurbanizuoti kaimai (žr. 2 lentelę). Čia, kaip ir Šnipiškėse (V) bei Naujamiestyje (X) buvo daugiausia vieno kambario butų.

Tokių būstą paprastai nuomojosi neturinti miesto gyventojai. Tai liudija ir šiose apylinkėse mažas didelių (keturių ir daugiau kambarių) butų skaičius. Tiesa, Pavilnio–Gurių–Kuprijoniškių (IV), Šnipiškių (V) ir Naujamiesčio (X) apylinkėse 15–16 proc. didesnių butų skaičius gali rodyti ir pasiturinčių gyventojų migraciją į šiuos miesto rajonus, tai, kad jie kūrėsi priemiesčių dalyse arčiau miesto centro.

Žvėryne–Saltoniškėse (VII) ir Antakalnyje (VIII) bei apylinkėje nuo Subačiaus gatvės link Dunojaus–Rasų–Naujininkų (III) ir Užupio–Paplaujos–Belmonto apylinkėje iki Subačiaus gatvės (IX) butai pagal dydį išsidėstę beveik tolygiai, nors Žvėryno–Saltoniškių apylinkėje (VII), Antakalnyje (VIII) didesnių butų buvo kiek daugiau nei mažų. Mat čia gyveno daugiau vidurinės klasės atstovų, ieškančių didesnio, bet pigesnio būsto, arba šių rajonų medinių namų trijų kambarių butus nuomojo mažiau pasiturintys gyventojai ir jų subnuomininkai. O Subačiaus–Dunojaus–Rasų–Naujininkų (III) ir Burbiškių–Vilkpėdės–Žemųjų Panerių (XI) statistinėse apylinkėse – didesnis vieno kambario ir mažesnis didelių butų skaičius galbūt rodo šiose apylinkėse buvus nedidelius medinius namus⁴², kuriuose greičiausiai gyveno mažiau pajamų gaunantys žmonės (žr. 3 lentelę).

⁴¹ Miesto planą, suskirstytą pagal statistines apylinkes, žr. ten pat, p. 266.

⁴² Pavyzdžiui, III apylinkėje 1932 m. 3378 namuose buvo 6 567 butai, arba vidutiniškai viename name buvo 1,94 kambario, atitinkamai 1936 m. – 3841 ir 7336, arba vidutiniškai 1,90 kambario. XI apylinkėje tokio pagrindimo neturime, nes namų nurodyta daugiau nei butų (1932 m. 715 namų buvo 671 butas, 1936 m. atitinkamai 921 namas ir 726 butai). Tačiau detalizuoti kambarių dydžių duomenys leidžia daryti prielaidą, kad mažų butų ir šioje apylinkėje buvo daugiau; žr. ten pat, p. 262–263.

3 lentelė. **Butų pagal kambarių skaičių išsidėstymas statistinėse apylinkėse 1932 ir 1936 m.**⁴³

Miesto rajonai	Kambarių skaičius							
	1		2		3		4+	
	1932	1936	1932	1936	1932	1936	1932	1936
I	20,42	18,31	17,84	18,27	23,05	23,42	38,70	40,01
II	17,74	18,69	15,82	16,16	16,58	19,53	49,86	45,62
III	36,72	30,20	30,34	36,10	19,95	22,30	12,99	11,40
IV	52,28	43,57	26,48	28,92	10,79	11,83	10,46	15,68
V	39,68	39,10	25,14	26,99	19,09	18,79	16,10	15,13
VI	48,80	33,56	17,60	32,88	17,60	14,04	16,00	19,52
VII	29,38	23,15	20,14	22,65	18,15	21,88	32,32	32,31
VIII	20,91	21,68	20,82	27,25	30,42	26,32	27,85	24,75
IX	32,73	29,11	21,70	25,93	21,70	22,46	23,87	22,50
X	42,07	35,66	23,55	27,72	18,85	21,45	15,52	15,18
XI	58,49	44,58	23,84	29,72	10,12	19,04	7,55	6,66
Iš viso	30,48	27,59	21,92	24,90	20,06	21,35	27,55	26,15

Toks butų pasiskirstymas miesto erdvėje leidžia teigti, kad ir tarpukariu miesto centre prabangių būstų buvo daugiau nei pigių. Artimuose priemiesčiuose (Antakalnio, Užupio, Paplajų, Subačiaus ir Žvėryno) butai pagal dydį pasiskirstė maždaug tolygiai ir greitai neturtingų miesto gyventojų kūrėsi galintys išlaikyti didesnę ir brangesnę būstą. Nors 1928–1936 m. trijų, keturių ir daugiau kambarių butų skaičius didėjo, Vilniuje paklausiausi liko maži (vieno–dviejų kambarių) butai. Tarpukariu taupumo sumetimais net dauguma Vilniaus miesto vilų buvo skirtos gyventi dviem ar trim šeimoms. Jose atsisakyta vienos šeimos namui būdingo buto per du aukštus plano. Aukštuose buvo įrengiami atskiri butai, kurių planas dažniausiai nesiskyrė⁴⁴. Būsto trūkumas ir siekis pagerinti gyvenimo sąlygas, sykiu ir atpiginti statybas skatino įvairių įstaigų darbuotojus burtis į gyvenamųjų namų statybos kooperatyvus. Kooperatinių būstų patogumai ir dydis priklausė nuo užsakovų rango – Antakalnyje Viešųjų darbų direkcijos darbuotojai statėsi sublokuotus kotedžus, o Tilto gatvėje bankų tarnautojai – patogius trijų kambarių butus⁴⁵. Mažai pajamų gaunantys gyventojai rinkosi pigesnę, mažesnę būstą, atitinkantį jų pajamas. Toks butų

⁴³ Procentai skaičiuoti pagal: ten pat, p. 262–263.

⁴⁴ Žr. M. Drėmaitė, Kokius namus statėsi tarpukario vilniečiai, *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, nr. 3, p. 50–55.

⁴⁵ Ten pat.

pasiskirstymas rodo ir vis dar nepatenkintą būsto poreikį, ir didelę mažo būsto paklausą silpnai industrializuotame mažų ekonominių galimybių mieste. O kiek Vilniuje tiriamu laikotarpiu buvo paplitę buitiniai patogumai?

Būsto modernizavimas: patogumai skverbiasi į būstą

Gyvenamosios infrastruktūros modernizavimas XIX a. siejamas su naujausiomis technologijomis, inžinerinių tinklų ir buitinių patogumų tobulinimu. XIX a. viduryje tai buvo dujinis apšvietimas (XIX a. pabaigoje – elektrinis), modernus vandentiekis ir kanalizacija, surenkanti srutas bei nuotekas ir nukreipianti jas į kaupimo, šalinimo ir valymo vietas. Buitinių patogumų pokyčių pradžia Vilniuje siejama su generalgubernatoriaus rūmų atnaujinimu 1864 m., kai 1863 m. į Vilnių atvykęs sukilimo malšinti naujai paskirtas generalgubernatorius Michailas Muravjovas, baiminęs miestą gaubiančioje tamsoje besiburiančių sukilėlių, inicijavo miesto gatvėse įrengti dujinį apšvietimą. Sykiu į rūmus buvo atvestas vandentiekis, remontuotas požeminis kanalas nuotekoms ir srutomis pašalinti ir pagal architekto Nikolajaus Čagino projektą įrengti penki *waterklozetai* su mediniais iš vidaus švinu dengtais bakeliais ir dvi vandens pompos⁴⁶.

1864 m. spalio 22-ąją dabartinio Nacionalinio operos ir baletų teatro vietoje pradėjo veikti dujų gamykla⁴⁷. Tą dieną mieste išsibėbė 307 dujiniai žibintai⁴⁸. Dujų vamzdžiai nutiesti į generalgubernatoriaus rūmus, į centrinės Vilniaus gatves ir į šešias pagrindines aikštes: dab. V. Kudirkos, Katedros, S. Daukanto, Rotušės, Šv. Ignoto ir aikštę prie Šv. Kazimiero bažnyčios⁴⁹, buvo apšviesta geležinkelio stotis ir Šv. Ignoto kareivinės⁵⁰.

Pirmiausia dujofikuotos gatvės arčiausiai dujų gamyklos: A. Vienuolio, Vilniaus, Tiltų, Gedimino prospekto dalis tarp Katedros ir Kudirkos aikštės bei Antakalnio gatvės pradžia (T. Vrublevskio ir T. Kosciuškos gatvės). Dujiniais žibintais apšviesta tik centrinė miesto dalis ir pagrindinės gatvės, esančios kiek toliau nuo centro. XIX a. antroje pusėje dujotiekio vamzdžiai nutiesti į 32 gatves, skersgatvius ir aikštes. XIX a. pabaigoje

⁴⁶ Žr. 1864 08 13 Копия записи в журнале Виленской строительной и дорожной комиссии, LVIA, f. 382, ap. 1, b. 622, l. 37v.

⁴⁷ А. И. Миловидов, К 50-летию Русской Вильны. Фельетон, *Вестник Виленского православного Св. Духова Братства*, 1 ноября 1914 г., № 21 (183), с. 445.

⁴⁸ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 295.

⁴⁹ Žr. А. И. Миловидов, min. veik., p. 445; J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 295. Taip pat žr. *1866 План города Вильны*, prieiga per internetą: <https://polona.pl/item/plan-gorodavil-ny,NDU2MjU2MDQ/0/#info:metadata> [žr. 2022 05 21].

⁵⁰ *Lietuvos energetika iki 1944 metų*, sud. V. Šaduikis, Vilnius, 2017, p. 19.

dujomis jau apšviesti ne tik restoranai, parduotuvės, mokyklos, fabrikai, bet ir butai⁵¹. Gyventojai naudojo 3 734 dujinius žibintus⁵². Dujų tiekimo linijos tęsėsi 14 km. Dujas virtuvės reikmėms pradėta naudoti Senamiestyje ir Gedimino prospekte, o 1909 m. dujų gamykla turėjo 800 abonentų, butuose įrengti 6 565 dujų čiaupai⁵³, t. y. dujos buvo apie penktadalyje visų Vilniaus butų. Centrinis šildymas buvo dar brangesnė ir dar mažiau paplitusi naujovė.

Iki XX a. antrojo dešimtmečio (dabartinėje tyrimo stadijoje) neaptikta namų planų, kur nebūtų pažymėtos krosnys. Tai leidžia teigti, kad dauguma gyvenamųjų namų šildyta krosnimis. Centrinis šildymas dažniau buvo įrengiamas visuomeniniuose pastatuose – bankuose, valstybinėse įstaigose, kino teatruose, viešbučiuose. Pirmi žinomi trys gyvenamieji namai su centriniu šildymu buvo įrengti Montvilos kolonijoje 1911 metais⁵⁴. Tarpukariu tokių namų daugiau būta Naujamiestyje (Mindaugo, Algirdo, Pamėnkalnio gatvėse).

Brangus naujoviškas dujinis apšvietimas neištūmė žibalinio. Namams apšviesti XIX a. viduryje paplitęs žibalinis apšvietimas 1876 m. pritaikytas ir gatvėms apšviesti. O XX a. pradžioje turtingi miestiečiai pradėjo įsirenginėti nedideles namo poreikius tenkinančias privačias elektrines. Žinoma, kad iki 1900 m. pirklys G. Janovas neoficialiai įrengė elektrinį apšvietimą nuosavame name J. Basanavičiaus gatvėje. 1901 m. žibaliniu varikliu varoma elektrinė įsteigta generolo E. Kukelio name Antakalnio gatvėje⁵⁵. 1902 m. geležinkelis, pasistatęs elektrinę prie Pelesos gatvės ir greta geležinkelio pastatų, apšvietė ir aplinkinius namus. Nuo 1905 m. pradėta statyti blokines (kelių generatorių) elektrines. Jos elektros energiją tiekė ir aplinkiniams namams. Viena tokių, įrengta Sodų gatvėje, grafienės S. Zabielenės name, tiekė elektros energiją V. Šopeno, Gėlių ir Sodų gatvių namams⁵⁶, o 1910 m. buvusiam pirklių Pimenovų name Gedimino prospekte inžinieriaus S. Ceitlino įrengta elektrinė „Elektros jėga“ apšvietė gretimus pastatus⁵⁷.

Miesto elektrinė pradėjo veikti 1903 m. vasario 1 dieną. Nuo jos per Nerį buvo nutiesti 8 kabeliai ir pastatytas skirstomasis skydas Žygimantų (?) gatvėje, iš kurio buvo nutiesta 11 elektros paskirstymo linijų⁵⁸. Elektros energija pirmiausia tiekta į centrinę miesto dalį, kur buvo valdžios įstaigos, prekybos įmonės. 1903 m. elektra apšviesti

⁵¹ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 295.

⁵² *Lietuvos energetika iki 1944 metų*, p. 19.

⁵³ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 339.

⁵⁴ N. Lukšionytė-Tolviašienė, min. veik., p. 126.

⁵⁵ *Lietuvos energetika iki 1940 metų*, Vilnius, 1982, p. 59.

⁵⁶ Ten pat, p. 60.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ М. А. Дашевский, *История уличного освещения гор. Вильнюса 1843–1983*. Rankraštis, *Vilniaus muziejus*, p. 7.

generalgubernatoriaus rūmai⁵⁹. Užupis, dalis Antakalnio, Žvėrynas ir Liepkalnis, kaip ir kai kurių senamiesčio skersgatvių namai prie elektros tinklo neprijungti. 1906 m. gatvių, į kurių namus buvo įvestas elektrinis apšvietimas, ilgis siekė 18 km⁶⁰. Apie 1908 / 1909 m. elektrinis apšvietimas pasiekė Šnipiškės⁶¹.

1905 m. mieste prie linijų iš viso buvo prijungti 264 gyvenamieji namai, 1906 – 287, o iki 1910 m. – 515 namų. 1904 m. sausio 1 d. buvo 374 abonentai, 1910 – 927, 1912 – 1663⁶². Matome, kad iki Pirmojo pasaulinio karo labai nedidelė gyventojų dalis naudojo elektros energiją. Po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijos administracija išplėtė elektros energijos tinklus: 1925 m. elektrą naudojo 2150 namų gyventojų, 1926 – 2215, 1927 – 2384, 1929 m. kovą – 2826⁶³, 1932 m. elektros energija buvo tiekama į visus miesto rajonus ir tapo pasiekiamą kiek daugiau nei trečdaliui vilniečių, 1936 m. – jau kiek daugiau nei pusę visų miesto gyventojų butų apšviesdavo elektra (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. **Elektrifikuotų butų skaičius mieste pagal statistines apylinkes (procentais)**⁶⁴

Metai	Statistinės apylinkės											Iš viso
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
1932	52,16	33,21	15,44	10,17	28,10	0,00	43,13	21,15	31,69	30,38	17,44	32,93
1936	74,26	78,41	35,36	21,36	40,00	19,72	54,79	47,13	45,41	43,41	24,66	54,71

Pagal statistines apylinkes labiausiai elektrifikuota buvo centrinė miesto dalis: Senamiestis (I) bei Lukiškės ir Pohulianka (II). Čia elektrifikuotų namų skaičius peržengė 70 proc. ribą, Antakalnyje (VIII) elektrifikuotų namų buvo apie 50 procentų. Šnipiškėse (V), Žvėryne (VII), Užupyje ir jo artimuose priemiesčiuose (IX), Naujamiestyje (X) buvo kiek daugiau nei 40 proc. tokių namų. 1936 m. mažiausiai elektrifikuotose apylinkėse elektrinis apšvietimas pasiekė vos penktadalį namų.

Dar prastesnė situacija buvo su miesto vandentiekiu. Pirmosios medinio vandentiekio trasos (Vingrių, Žiupronių (Misionierių) ir Medininkų (Aušros) vartų) pradėtos tiesti

⁵⁹ А. Виноградов, min. veik., p. 252–253.

⁶⁰ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 338.

⁶¹ Обыватель. Письмо в редакцию, *Виленский вестник*, 1 августа 1909 г., с. 3.

⁶² Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 338.

⁶³ *Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928 rok*, s. 180.

⁶⁴ Skaičiuota pagal: *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 262–263. Miesto planą, suskirstytą pagal statistines apylinkes, žr. ten pat, p. 266.

XV–XVI amžiuje⁶⁵. XIX a. pradžioje kelis kartus taisytas ir nuolat atnaujinamas vandentiekio trasas pradėta modernizuoti 1912 metais. Tuomet miesto administracija suplanavo per šešerius metus (iki 1918 m.) prijungti prie vandentiekio ir nuotakyno visus Vilniaus namus⁶⁶.

Vandens daugiausia turėjo Trakų ir Vokiečių, Dominikonų gatvių namai, naudoję Vingrių šaltinio vandenį. Vingrių vandentiekiiui 1866 m. priklausė 16 abonentų⁶⁷, tarp jų generalgubernatoriaus rūmai. Vėliau prijungti keli Pylimo, Vilniaus, Didžiosios gatvių namai. 1879–1882 m. miesto vandentiekio tinklas rekonstruotas: mediniai vamzdžiai pakeisti ketaus, atnaujinti rezervuarai imamam iš Vingrių, Aušros Vartų ir Žiupronių (Misionierių) šaltinių vandeniui kaupti. Vanduo sruvo iš aukštesnės vietos į žemesnę savitaka, todėl nereikėjo sudėtingesnių įrenginių. Pagrindinė vandentiekio linija iš Vingrių šaltinių ėjo Trakų, Dominikonų ir Jonų gatvėmis. Nuo tos linijos atsiskyrė dar kelios šakos: viena – Pylimo gatve iki Malkų turgavietės, antra – Vokiečių gatve, trečia – Vilniaus gatve iki Žaliojo tilto ir ketvirta – į generalgubernatoriaus rūmus nuo Dominikonų gatvės. Visas vandentiekis buvo apie 3 km ilgio. Aušros vartų šaltinio trasa buvo 1,6 km ilgio, ji suko į Arklių gatvę ir toliau į Rotušės aikštę, o Misionierių šaltinio trasa buvo vos poros šimtų metrų ilgio ir aprūpino vandeniu dalį Užupio⁶⁸. XIX a. pabaigoje vandentiekis pasiekė vos 34 namus⁶⁹. 1912 m. pradėta tiesti vandentiekio linijas, o 1914 m. paleista siurblių stotis Bernardinų sode⁷⁰. Iki 1915 m. vasaros beveik 300 namų buvo prijungti prie vandentiekio, tinklo ilgis pasiekė 36 km⁷¹.

Vienas svarbiausių naujos Lenkijos valdžios darbų buvo vietos savivaldos institucijų steigimas. Įsteigtas Visuomenės sveikatos skyrius ir prie jo – vykdančioji institucija – Sanitarijos komisija. Vilniuje, kaip ir kituose Lenkijos didmiesčiuose, Sanitarinė komisija kovojo su infekcinėmis ligomis, vykdė jų prevenciją ir kontrolę, atliko gyvenamųjų namų, paslaugų, prekybos ir gamybos (ypač maisto produktų) įmonių sanitarinę kontrolę, daug dėmesio skyrė ir gyvenamųjų patalpų higienos problemoms⁷². Šių priemonių kontekste skirta dėmesio vandentiekio ir kanalizacijos tinklų tiesimui. Nors abu tinklai 1920–1939 m. neapėmė viso miesto ir ištisi kvartalai neturėjo šių patogumų, vis dėlto Lenkijos administracija akivaizdžiai juos išplėtė. Darbus paspartino Vilniaus administracijos siekis mažinti ekonominės krizės metu padidėjusį nedarbą mieste, magistratas ėmė paskolą

⁶⁵ Žr. J. Jurkštas, min. veik., p. 50, 53, 54.

⁶⁶ В Вильне, *Вечерняя газета*, 7 ноября 1912 г., № 51, с. 4.

⁶⁷ Žr. J. Jurkštas, min. veik., p. 73.

⁶⁸ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 293.

⁶⁹ Žr. Š. Kučingis, min. veik., p. 73.

⁷⁰ *Kalendarz Wileński informacyjny na rok 1929*, Wilno, r. XXIV, s. 67.

⁷¹ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 340.

⁷² Žr. W. Berner, min. veik., p. 466.

ir finansavo miesto ūkiui svarbių objektų statybą, tarp jų vandentiekio ir kanalizacijos įrengimą (numatyta kasmet tiesti po 10–15 km vandentiekio ir kanalizacijos linijų)⁷³.

1926 m. vandentiekis pasiekė 1487 namų valdas su 682 abonetais. Tais metais vandentiekis dengė 625 ha miesto ploto, o tinklo ilgis siekė 45 km, apėmė 36 km gatvių. Palyginimui, vandentiekio tinklo ilgis vienam gyventojui Vilniuje buvo 0,26 m, Krokovoje – 0,72 m, Stanislovave – 1,28 m, Tarnuve – 1,50 m⁷⁴. 1928 m. Vilniuje vandentiekio ilgis pasiekė 48 km, 1930 – 53 km, 1932 – 58 km, 1933–1934 biudžetiniais metais – 67 km, 1934–1935 – 73 km, 1935–1936 – 76 km, 1936–1937 – 85 km, 1937–1938 – 93 km⁷⁵, arba 0,44 m vienam gyventojui. 1931 m. vandentiekis buvo atvestas į 12,4 proc. pastatų, Varšuvoje tais metais tokių pastatų buvo 62,7 procento⁷⁶. 1936–1937 biudžetiniais metais kanalizautos 26 gatvės, daugiausia Šnipiškėse, Antakalnyje ir pietrytinėje miesto dalyje. Darbų sąmata siekė 243 282 zlotų⁷⁷.

5 lentelė. **Butai, į kuriuos buvo atvestas vandentiekis (procentai)**⁷⁸

Metai	Statistinės apylinkės											Iš viso
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
1932	31,02	14,05	1,61	5,08	3,48	0,29	5,59	4,60	7,42	8,71	9,69	12,44
1936	43,65	53,71	4,29	7,27	6,21	3,33	9,65	8,46	12,61	12,71	13,91	23,82

Vandentiekis, kaip ir elektros tinklas, vestas pirmiausia Senamiestyje (I), Lukiškėse ir Pohuliankoje (II): 1932–1936 m. tinklas Senamiestyje apėmė 43 proc. visų butų, Lukiškėse ir Pohuliankoje – 53,7 procento. Tačiau likusioje miesto dalyje tinklas vestas vangiai. Miesto gyventojus, matyt, vis dar tenkino šuliniai ir vandens čiaupai. Be jau minėtų miesto centro rajonų, tankesnis vandentiekio tinklas buvo Užupyje ir kituose pietryčių priemiesčiuose iki Subačiaus gatvės linijos (IX), Naujamiestyje (X) ir Burbiškių–Vilkpė-

⁷³ 1936 07 17 Zarząd miejski w Wilnie. Wydział techniczny do związków miast Polskich, LCVA, f. 64, ap. 8, b. 363, l. 20.

⁷⁴ K. Ry m a s z e w s k i, min. veik., p. 58; *Kalendarz Wileński informacyjny na rok 1929*, s. 58, 67.

⁷⁵ *Księga adresowa m. Wilna 1931*, Wilno, r. XXVI, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1932*, Wilno, r. XXVII, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1933*, Wilno, r. XXVIII, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1935*, Wilno, r. XXX, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1936*, Wilno, r. XXXI, s. 43; *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 98; *Księga adresowa m. Wilna 1938*, Wilno, r. XXXIII, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna*, Wilno, r. XXXIV, s. 43.

⁷⁶ W. B e r n e r, min. veik., p. 465.

⁷⁷ 1936 / 1937 Wykaz kosztów robót kanalizacyjnych przewidzianych do wykonania na rok budż., LCVA, f. 64, ap. 8, b. 363, l. 112.

⁷⁸ Skaiciuota pagal: *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 262–263.

dės–Žemųjų Panerių (XI) apylinkėje. Tačiau atidžiau pažvelgus, matyti, kad IX apylinkėje prie vandentiekio buvo prijungtos tik pagrindinės gatvės: Savičiaus, Bokšto, Užupio, Paupio, Polocko, Malūnų ir Maironio. Naujamiestyje vandentiekis atvestas į Naugarduko, Kauno, A. Vivulskio, J. Basanavičiaus, Panerių, S. Konarskio gatves. Naugarduko ir gretimų gatvių kvartaluose už Švitrigailos gatvės linijos vandentiekis buvo vos keliasdešimtyje namų, Burbiškių (XI) apylinkėje 86 iš 101 namo, arba 85 proc. turėjusių vandentiekį buvo Tunelio, Prūsų, Savanorių, Vandentiekio ir Pakalnės gatvėse⁷⁹. Antakalnio (VIII) apylinkėje vandentiekis pasiekė 210 namų Krivių, T. Kosciuškos, Olandų gatvėse ir dalyje Antakalnio gatvės. Tai sudarė 81 proc. visų apylinkės prie vandentiekio prijungtų namų⁸⁰. O ir į namą įvestas vanduo galėjo būti pasiekiamas nebūtinai visiems butams. Tai ypač puikiai iliustruoja nuomojami namai, kurių brangiausiuose butuose buvo moderniausi buitiniai patogumai, o pigiausiuose rūsiuose ir palėpėse jų visai nebuvo. Todėl net prabangesnio būsto rajonų sanitarinė būklė ne visada atitiko sanitarinius reikalavimus.

Miesto sanitarinę būklę ir gyventojų komfortą galėjo pagerinti srutų kanalizacija. Ją įrengti sprendžiant komunalines higienos problemas buvo itin svarbu. Tačiau Vilniuje srutų kanalizacijos tinklo įrengimas užtruko daugiau kaip šimtmetį. XIX a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje kanalai apjuosė daugiausia vakarinę miesto dalį ir greta esančius centrinius rajonus. Rytinėje miesto dalyje jų dar nebuvo. V. Zalkindo nuomone, tokia padėtis susiklostė dėl šios dalies topografinių savybių: natūralus nuolydis leido nuotekoms tekėti link upės 1–3 m per sekundę greičiu⁸¹.

Iki XIX a. pabaigos miesto kanalizaciją atstojo paviršiniai latakai, suformuoti prie gatvių tarp važiuojamosios dalies ir šaligatvio bei aštuoni požeminiai kolektoriai⁸² buitinėms ir paviršinėms nuotekoms pašalinti. Išviečių turinį išveždavo asenizatoriai į tam specialiai skirtus sąvartynus. Tačiau gyventojai neretai į požeminius kolektorius leido srutas. Tokia šalinimo sistema nebetiko augančiam miestui. Kuriant modernų, sanitarinius ir aplinkotvarkos reikalavimus atitinkantį miestą tapo gyvybiškai svarbu modernizuoti kanalizaciją.

⁷⁹ Ten pat, p. 257–263.

⁸⁰ Ten pat, p. 256–257.

⁸¹ Aukščio skirtumas tarp aukščiausio miesto taško už geležinkelio ir žemiausio – Neries buvo 100 m, atstumas – 2,5 km. *Žr. В. З а л ь к и н д, min. veik., p. 74–75.*

⁸² Pilies gatvės kolektorius, nutiestas pro Pilies skverą, buvo nukreiptas į Vilnelę. Kiti kolektoriai nutiesti Žydų, Gaono, Dominikonų, Universiteto, Šventaragio gatvėse, po Daukanto aikštės ir Gedimino prospekto atkarpoje nuo Žemės banko iki Katedros aikštės, prie Katedros aikštės susijungė į vieną, jie nešė nešvarumus tiesiai į Nerį. Prie jų L. Stuokos-Gucevičiaus gatvės susijungimo vietoje su Katedros aikšte jungėsi kanalu paverstas upelis Kačerga, tekėjęs Pylimo, Trakų, Klaipėdos gatve pro Šv. Ignoto kareivines Liejyklos ir L. Stuokos-Gucevičiaus gatvėmis. Į Kačergą už Trakų gatvės buvo įleistas vadinamasis „geležinkelio kanalas“, kuris buvo nutiestas nuo geležinkelio dirbtuvių pastato Geležinkelio gatvėje, Sodų ir Pylimo gatvėmis. Nuo Katedros aikštės T. Vrublevskio gatve susijungę į vieną, kolektoriai nešė viską tiesiai į Nerį. *Žr. В. З а л ь к и н д, min. veik., p. 74–75. Kačerga visiškai kanaluota apie 1893 m., panašiu metu suformuotas Kopanicos (Perkasos) kolektorius (dab. esantis po Aukštaičių gatvės).*

1899 m. nutiesta apie 5 km ilgio kanalizacijos linijų⁸³. 1906 m. mieste jau veikė 23 požeminiai kolektoriai, kurie ėjo tiek per miesto, tiek per privačias valdas. Tais metais prie požeminių kolektorių iš viso buvo prijungtos vos 132 namų valdos⁸⁴. 1909 m. nuotekų tinklas apėmė 36 gatves. Metų gale buvo prijungta jau 210 namų⁸⁵. Pirmas (šioje tyrimo stadijoje žinomas) namas, kuriame buvo įrengta vonia – tai istoriko, publicisto Mykolo Balinskio palikuonių namas Vilniaus g. 27. Čia 1879 m. projektuojant naują pastatą numatyta įrengti vonias ir klozetus. Butai aukštuose dar nėra suplanuoti vienodai⁸⁶. Tačiau 1898 m. pirkliams broliams Cholemams suprojektuotame Vytenio gatvės name jau matyti dėl sanitarinių mazgų pasikeitęs butų planas⁸⁷. Tai pirmas daugiaaukštis (šioje tyrimo stadijoje žinomas) namas su tipiniais butais, kurie taip suprojektuoti dėl sanitarinių mazgų.

Srutų kanalizacijos tiesimo darbai pradėti 1912 metais. Kartu su senais kolektoriais kanalizacijos tinklas 1915 m. apėmė vos 55 gatves⁸⁸ iš beveik 280. Prisijungti prie kanalizacijos tapo privaloma. Pagal įrengimo taisykles per mėnesį po prijungimo visos išmatų duobės, paplavų vamzdžiai ir nuotekų grioviai turėjo būti demontuoti⁸⁹. „Senųjų kolekto-rių“ tinklas, 1928 m. duomenimis, siekė 15 km⁹⁰.

6 lentelė. Butai, į kuriuos buvo atvesta kanalizacija (procentai)⁹¹

Metai	Statistinės apylinkės											Iš viso
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
1932	32,29	10,05	0,99	3,85	4,43	0,29	4,32	2,71	8,51	6,40	9,69	11,65
1936	39,27	49,93	3,78	3,93	7,64	3,06	9,58	7,83	11,22	10,35	8,26	21,78

1926 m. bendras nuotekų tinklas neapėmė net dešimtadalio gatvių: planuota nutiesti 87 km kanalizacijos linijų mieste (103 km kartu su priemiesčiais), bet kanalizuočių gatvių

⁸³ Žr. J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, min. veik., p. 294.

⁸⁴ Журналы Виленской городской думы за второе полугодие 1907 года, с. 152–155.

⁸⁵ Žr. J. Jurkštas, *Senoji Vilniaus vandenys*, p. 121.

⁸⁶ Žr. 1879 Дело о постройке каменного 3-этажного дома по прошению Балинского К. М., LVIA, f. 938, ap. 4, b. 311.

⁸⁷ Namas pagal to meto situacinį planą būtų trečias nuo J. Basanavičiaus gatvės dabartinėje neporinėje Vytenio gatvės pusėje; žr. 1898 09 09 Копия чертежа на постройку 3-этажного дома на подвале каменного дома в 1-м участке города Вильны при Архангельской улице, братьев Холевов, ten pat, b. 3321, l. 3–3a.

⁸⁸ Žr. J. Jurkštas, min. veik., p. 120.

⁸⁹ 1913 11 07 Журнал очередного заседания Виленской городской думы, LVIA, f. 937, ap. 3, b. 365, l. 274v, 276v–278.

⁹⁰ K. Rymaszevski, min. veik., p. 64.

⁹¹ Skaičiuota pagal: *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 262–263.

tinklas pasiekė 43 km iš 460 km visų Vilniaus gatvių⁹². 1928 m. tokių gatvių buvo 44 km, 1930 – 45 km⁹³. Gyvenamojo būsto nacionalizavimo bylos bei 1932 ir 1936 m. statistiniai duomenys rodo, kad intensyviausiai tinklas plėtotas 1932–1936 metais: 1931 m. prie nuotekų buvo prijungta 10 proc. namų, tuo metu Varšuvoje – 46,6 procento⁹⁴. 1932 m. Vilniuje kanalizuoja apie 12 proc. visų miesto namų, 1936 m. – 22 proc. (žr. 5 lentelę). 1932 m. Vilniuje kanalizuočių gatvių ilgis sudarė 56 km, 1933–1934 biudžetinėmis metais – 61 km, 1934–1935 – 72 km, 1935–1936 – 83 km⁹⁵. 1936–1937 m. vandentiekis nutiestas į dar devynias gatves (sąmata siekė 144 480 zlotų)⁹⁶ ir jo ilgis pasiekė 95 km, o 1937–1938 m. – 104 km⁹⁷. Tačiau to nepakako ir tinklas vis dar nesiekė 25 proc. visų miesto gatvių. 1931 m. miesto magistratas skaičiavo, kad norint pabaigti inžinieriaus Eduardo Šenfeldo suplanuotą vandentiekio ir kanalizacijos tinklą, reikia 4 510 000 zlotų, o norint įvesti vandentiekį ir kanalizaciją Antakalnyje, Užupyje, Žvėryne, Šnipiškėse ir Naujamiestyje – dar 17 880 000 zlotų⁹⁸. Namų prijungimas prie vandentiekio ir kanalizacijos vyko lėtai dėl brangių įrenginių. Didelės kanalizavimo įvedimo į namą darbų išlaidos buvo įkandamos ne kiekvienam namo savininkui⁹⁹. Vis dėlto būtini patogumai plito mieste ir tiriamas laikotarpis Vilniuje visiškai pagrįstai laikytinas naujų buitinių patogumų plitimo, modernios buities, o kartu ir tipinių butų formavimosi dešimtmečiais.

Išvados

1. Vilniuje modernios gyvenamosios infrastruktūros pamatai buvo padėti 1875–1914 m., nors pirmi svaresni pokyčiai datuoti 1864 m., kai pradėjus dirbti dujų fabrikui, dujinis apšvietimas pasiekė miesto gatves, generalgubernatoriaus rūmus ir pirmus gyvenamuosius namus. Tais pačiais metais generalgubernatoriaus rūmai prijungti prie vandentiekio, įrengti vandeniui nuplaunami klozetai. Modernūs būtini patogumai (apšvietimas

⁹² *Kalendarz Wileński informacyjny na rok 1929*, s. 66, 67.

⁹³ Žr. *Księga adresowa m. Wilna 1931*, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1932*, s. 43.

⁹⁴ W. B e r n e r, min. veik., p. 465.

⁹⁵ Žr. 1932 m. – *Księga adresowa m. Wilna 1933*, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1935*, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1936*, s. 43.

⁹⁶ 1936 / 1937 Wykaz kosztów robót wodociągowych przewidzianych do wykonania na rok budż., LCVA, f. 64, ap. 8, b. 363, l. 113.

⁹⁷ Žr. *Rocznik Statystyczny Wilna 1935*, s. 98; *Księga adresowa m. Wilna 1938*, s. 43; *Księga adresowa m. Wilna 1939*, s. 43.

⁹⁸ Wykaz potrzebnych kredytów na roboty wodociągowo-kanalizacyjne w związku z rozszerzeniem sieci wodociągowej kanalizacyjnej, objętej projektami oraz rozbudowy urządzeń wodociągowo-kanalizacyjnych w dzielnicach nieobjętych projektami, LCVA, f. 64, ap. 8, b. 247, l. 17.

⁹⁹ Žr. W. B e r n e r, min. veik., p. 465.

(pirma dujinis, vėliau elektrinis), vandentiekis ir kanalizacija) plito iš miesto centro į pakraščius ir pirmiausia įrengti turtingiausių miestiečių namuose. 1875–1914 m. namų su buitinais patogumais dar buvo labai nedaug. Jie išplito 1920–1939 metais. Vis dar liko labai didelis kontrastas tarp miesto rajonų, nes buitinių patogumų paplitimo mastas priklausė nuo rajone gyvenančios daugumos finansinių galimybių.

2. Butų pasiskirstymas miesto erdvėje rodo, kad gausiai gyvenamuose miesto centruose rajonuose – Senamiesčio (I) bei Lukiškių ir Pohuliankos (II) statistinėse apylinkėse buvo ir daugiausia keturių ir daugiau kambarių butų, kuriuose paprastai gyveno aukštesnio ir vidurinio sluoksnio miestiečiai. Čia koncentravosi daugiausia butų su patogumais. O Naujamiestyje (iki Švitrigailos gatvės linijos), Antakalnio ir Šnipiškių dalyse arčiau miesto centro didelių butų skaičius rodo, kad šių rajonų dalyje pamažu kūrėsi daugiau pajamų gaunantys gyventojai. Tolstant nuo centro buitinių patogumų mažėjo, dauguma priemiesčių gyventojų naudojo lauko išvietę, šulinį, o būstą apšvietdavo žibalinėmis lempomis.

3. XIX–XX a. sandūroje turtingiausi miesto gyventojai pradėjo įsirenginėti nedideles paprastai žibalinio varikliu varomas privačias elektrines. 1903 m. vasario 1 d. pradėjo veikti Vilniaus viešoji centrinė elektrinė ir mieste plito elektrinis apšvietimas, bet 1936 m. tik 55 proc. visų miesto gyventojų namuose buvo elektros apšvietimas. Daugelyje namų ūkių dar ir XX a. trečiame–ketvirtame dešimtmėčiais jo nebuvo: vieni negalėjo apmokėti didelių elektros tiekimo kainų, kiti neturėjo galimybių prisijungti prie elektros tinklo.

4. XIX–XX a. sandūroje dujos pradėtos naudoti virtuvėse, bet dujotiekis vis dar buvo nedaugeliui prieinamas patogumas. Centrinis šildymas, pirmus namus pasiekęs XX a. pirmame dešimtmetyje, vis dar buvo brangi, mažai paplitusi ir nelengvai įgyvendinama naujovė, dažniau įrengiama visuomeniniuose pastatuose – bankuose, valstybinėse įstaigose, kino teatruose, viešbučiuose. Tarpukariu gyvenamųjų namų su centriniu šildymu daugiau būta Naujamiestyje (Mindaugo, Algirdo, Pamėnkalnio gatvėse) ir Gedimino prospekte.

5. Augant gyventojų skaičiui, vandens aprūpinimo sistema ir atliekų kaupimo, šalinimo bei utilizavimo infrastruktūra jau neatitiko modernėjančio ir besiplečiančio miesto poreikių. 1879–1882 m. mediniai vandentiekio vamzdžiai keisti ketaus, plėstas vandentiekio tinklas. XIX a. pabaigoje mūryti seni mediniai ir tiesti nauji požeminiai nuotekų kolektoriai. Turtingiausių miestiečių butuose plito vandeniu nuplaunami klozetai, o 1879 m. projektuojant naują pastatą Vilniaus gatvėje numatyta įrengti vonias ir klozetus. 1898 m. dėl sanitarinių mazgų imti keisti butų planai ir XX a. pradžioje daugiaaukščiuose namuose atsirado tipiniai butai. Magistraliniai (visą miestą apimantys) kanalizacijos ir vandentiekio tinklai pradėti tiesti 1912 m., bet 1936 m. Vilniuje kanalizacijos ir vandentiekio tinklai nepasiekė ketvirtadalio visų Vilniaus butų.

6. Buitiniai patogumai, kad ir sunkiai, skynėsi kelią į butus, vis dėlto 1875–1939 m. išplito naujos (modernios) gyvenamosios infrastruktūros formos (elektrinis apšvietimas,

vandentiekis ir miesto kanalizacija), keitėsi būsto kokybė, sanitariniai mazgai pakeitė būsto planą: atsirado tipinių butų, o vidutinis buto apgyvendinimo tankumas 1875–1936 m. sumažėjo nuo 6,5 iki 3,8 žmonių. Tai naujas etapas Vilniaus miesto, būsto planavimo, buitinių patogumų formų ir interjero dizaino istorijoje.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- 1937 Plan miasta Wilna*. Wilno: druk. J. Zawadzkiego, 1937(?).
Kalendarz Wileński informacyjny na rok 1929. Wilno, rocznik XXIV.
Księga adresowa m. Wilna 1931. Wilno, rocznik XXXVI.
Księga adresowa m. Wilna 1932. Wilno, rocznik XXVII.
Księga adresowa m. Wilna 1933. Wilno, rocznik XXVIII.
Księga adresowa m. Wilna 1935. Wilno, rocznik XXX.
Księga adresowa m. Wilna 1936. Wilno, rocznik XXXI.
Księga adresowa m. Wilna 1938. Wilno, rocznik XXXIII.
Księga adresowa m. Wilna 1939. Wilno, rocznik XXXIV.
Lietuvos statistikos metraštis 1939 metams. Vilnius, 1940, t. 12.
Rocznik statystyczny Wilna 1921–1928 rok. Wilno, 1930.
Rocznik Statystyczny Wilna 1931. Wilno, 1933.
Rocznik Statystyczny Wilna 1935. Wilno, 1937.
Rocznik Statystyczny Wilna 1936. Wilno, 1938.
Rocznik Statystyczny Wilna 1937. Wilno, 1939.
RYMASZEWSKI, Kasper. *Sanitarne opisanie m. Wilna (Z Zakładu Higieny Uniwer. Wil. Kierownik Prof. K. Karaffa-Korbut)*. Universitas Vilnensis Batoreana. Facultas Medica. Dissertationes Inaugurales. Wilno: Pax, 1928.
Wileński Dziennik Wojewódzki, 12 lipca 1938 r., nr 7.
1910 План города Вильны. Вильна, 1910 (?).
ВИНОГРАДОВ, Александр. *Путеводитель по городу Вильне и его окрестностям. С 50 рисунками и новейшим планом, составленным по Высочайше конфирмованному. В 2-х частях*. Вильна: тип. Штаба Виленского военного округа, 1904.
Вечерняя газета, 18 июня 1913 г., № 267.
Вечерняя газета, 7 ноября 1912 г., № 51.
Виленский вестник, 1 августа 1909 г., с. 3.
Вильна по переписи 18 апреля 1875 года, произведенной под руководством Северо-западного отдела императорского русского географического общества. Обработана Н. Зиновьевым. Вильна: тип. А. Г. Сыркина, 1881.
Вся Вильна: Адрес и справ. кн. гор. Вильны и путеводитель по городу и его окрестностям на 1912 год. Вильна: Ред. «Вся Вильна», 1912.
Города России в 1904 году. Санкт-Петербург: тип. Н. Л. Ныркина, 1906.
Города России в 1910 году. Санкт-Петербург: типо-лит. Н. Л. Ныркина, 1914.
Городские поселения в России. Санкт-Петербург, 1860.

ЗАЛЬКИНД, Вильгельм. *Опыт медико-топографического описания города Вильны. Диссертация на степень доктора медицины Вильгельма Залькинда. Серия диссертаций, допущенных к защите в Императорской военно-медицинской академии в 1890–1891 году, № 3.* Вильна: тип. А. Г. Сыркина, 1891.

Журналы Виленской городской думы за второе полугодие 1907 года. Вильна: тип. Б. А. Клецкина, 1911.

М. М-ЛЯ. *Санитарное состояние Вильны.* Вильна: тип. А. Г. Сыркина, 1892, с. 15.

МИЛОВИДОВ, Александр. К 50-летию Русской Вильны. Фельетон. *Вестник Виленского православного Св. Духова Братства*, 1 ноября 1914 г., № 21 (183), с. 442–445.

Памятная книжка Виленской губернии на 1877 год. Вильна: печатня А. Г. Сыркина, 1876.

Памятная книжка Виленской губернии на 1891 год. Вильна: Виленская губернская типография, 1890.

Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи [по 1 мая 1847 года]: Сост. в Стат. отд-нии Совета М-ва вн. дел. Санкт-Петербург: тип. М-ва вн. дел, 1852.

Статистический временник Российской империи. Санкт-Петербург: тип. В. Безобразова и комп., 1875, сер. II, вып. X.

Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 г. Материалы для составления предположений об улучшении общественного управления в городах. Санкт-Петербург: тип. К. Вульфа, 1863, т. 1.

AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita, VORONIČ, Tatyana, ŽIEMELIS, Darius. *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas. Miestų plėtra ir sanitarinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.

ANTANAVIČIŪTĖ, Rasa. *Politinės galios simboliai Vilniaus viešojoje erdvėje 1895–1953 metais. Daktaro disertacija.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

BERNER, Włodzimierz. Działalność dozorów sanitarnych w Wilnie w okresie II Rzeczypospolitej. *Przegląd epidemiologiczny*, nr 63, 2009, s. 463–469.

BUTVILAITĖ, Rasa. Tarpukario Vilniaus visuomeniniai pastatai: institucijų, funkcijų ir architektūros įvairovė. *Acta Academiae Artium Vilnensis: Tarpukario Vilnius: dailės ir architektūros pavidalai 1919–1939 metais.* Sud. A. Andriulytė, t. 98, 2020, p. 180–211.

BUTVILAITĖ, Rasa. Vilnius 1919–1939 metais: naujo architektūrinio tapatumo kūrimas. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 94: *Menas valstybėje – valstybė mene*, sud. L. Michelkevičė, A. Trakšelytė, 2019, p. 84–119.

ČIURLIONIENĖ, Indrė. Vilniaus miesto plano transformacijos XVIII a. pab. – XIX a. *Urbanistika ir architektūra*, 2009, t. 33(1), p. 11–19.

DERRIBLE, Sybil. *Urban Engineering for Sustainability.* Cambridge, Massachusetts, London, England: Massachusetts Institute of Technology, 2019.

DEVEIKIENĖ, Vaiva. Šiuolaikinės urbanistikos teorijos ir praktikos tendencijos – kiek jos aktualios ir taikomos Lietuvoje. *Darnios aplinkos vystymas*, 2020, t. 1(17), p. 90–102.

DIJOKIENĖ, Dalia. Vilniaus istorinių priemiesčių genezės, raidos ir vertybių ypatumai. *Urbanistika ir architektūra*. t. XXX, 2006, Nr. 2, p. 78–86.

DRĖMAITĖ, Marija. Kokius namus statėsi tarpukario vilniečiai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2022, nr. 3, p. 56–61.

DRĖMAITĖ, Marija. *Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas 1918–1940*. Vilnius: Lapas, 2018.

EISENMAN, Theodore Stephen. *Making Meaning of Urban Greening in the Anthropocene. A Dissertation*. University of Pennsylvania, 2015.

ERAYDIN, Ayda, TAŞAN-KOK, Tuna. *Resilience Thinking in Urban Planning*. Dordrech, Heidelberg, New York, London: Springer, 2013.

HOPKINS, Lewis D. *Urban Development: The Logic of Making Plans*. Washington, Covelo, London: Island Press, 2001.

Imperinis Vilnius (1795–1918): kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės: straipsnių rinkinys. Sud. A. Lapinskienė. Vilnius: Literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

JANICKA, Iwona. *Kultura higieniczna Wilna w latach 1795–1915*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009.

JANICKI, Kamil, ZAPRUTKO-JANICKA, Aleksandra, KALIŃSKI, Dariusz, KUZAK, Rafał. *Przedwojenna Polska w liczbach*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2022.

JENSZ, Henryk. *Wodociągi i kanalizacja miasta Wilna*. Wilno: Wydawnictwo Magistratu m. Wilna, 1932.

JOGĖLA, Vytautas, MEILUS, Elmantas, PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Lukiškės: nuo priemiesčio iki centro (XV–XX a. pradžia)*. Vilnius: Diemedis, 2008.

JURGINIS, Juozas, MERKYS, Vytautas, TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vilniaus miesto istorija nuo seniausiųjų laikų iki Spalio revoliucijos*. Vilnius: Mintis, 1968.

JURKŠTAS, Jonas. *Senoji Vilniaus vandenys*. Vilnius: Mokslas, 1990.

KUČIAUSKAS, Karolis. *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.). Dakto disertacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

KUČINGIS, Šarūnas. Senasis Vilniaus vandentiekis. *Higienos mokslui Lietuvoje 190 metų. Straipsnių rinkinys*. Sud. A. Andriūšis, A. Baubinas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 73–75.

Lietuvos architektūros istorija, t. III: *Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 metų*. Red. N. Lukšionytė-Tolvaišienė [et al.]. Vilnius: Savastis, 2000.

Lietuvos energetika iki 1940 metų. Vilnius: Mokslas, 1982.

Lietuvos energetika iki 1944 metų. Sud. V. Šaduikis. Vilnius: Mokslas, 2017.

LUKŠIONYTĖ-TOLVAIŠIENĖ, Nijolė. *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*. (*Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 18), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2000.

MARKEVIČIENĖ, Jūratė. Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a. nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų. *Kultūrologija*, t. 10: *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas. Sud. V. Berenis, 2003, p. 233–293.

MARSHALL, Stephen. *Streets and Patterns: The Structure of Urban Geometry*. London and New York: Spon Press, 2004.

MIŠKINIS, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2, kn. 2. Vilnius: Savastis, 2005.

MIŠKINIS, Algimantas. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės: Vidurio Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 4. Vilnius: Savastis, 2009.

MOTIEKA, Saulius. Besiformuojančio Vilniaus moderniojo centro urbanistinis modelis. *Urbanistika ir architektūra*, t. 33(4), 2009, p. 195–210.

NORMAN, Davies. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*. T. II: Nuo 1795 metų iki mūsų dienų. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

PRZEWŁOCKA-SIONEK, Renata. *Miasta wielokulturowe Łódź, Wilno, Lwów. Śródmiejska zabudowa mieszkaniowa z przelomu XIX/XX wieku: podobieństwa i różnice*. Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, 2016.

STRAVINSKIENĖ, Vitalija. The Territorial Expansion of Vilnius: Plans and Their Realisation (1916–1940). *Lithuanian Historical Studies*, vol. 20, 2015, p. 127–150.

ŠTARKAS, J. Vilniaus miesto vandentiekio istorinės raidos klausimu. *Sveikatos apsauga*, 1959, nr. 3, p. 41–48.

TAMOŠIŪNIENĖ, Ingrida. *Šv. Jurgio prospektas: nuo vizijų iki tikrovės (1817–1875)*. Kn. I. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilniaus dailės akademija, 2012.

TAMOŠIŪNIENĖ, Ingrida, VITKAUSKIENĖ, Birutė Rūta, ŽILEVIČIŪTĖ, Aušrinė. *Vilniaus miesto planai*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.

VANAGAS, Jurgis. *Antakalnis. Kilmė, raida, žmonės*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.

Vilnius 1900–2016. Architektūros gidas. Sud. M. Drėmaitė, R. Leitanaite, J. Reklaitė. Vilnius: Lapas, 2016.

WHYTE, William H. *The Social Life of Small Urban Spaces*. New York: Project for Public Spaces, 1980.

ZALECKIS, Kęstutis. *Erdvės sintaksė urbanistinei analizei: koncepcijos, apskaičiavimai ir pavyzdžiai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.

ŽALNORA, Aistis. The role of the Hygiene Department of Stephen Bathory University in the development and promotion of Public Health in Vilnius in the years 1922–1939. *Studia Historiae Scientiarum*, vol. 17, 2018, p. 51–87.

DEVELOPMENT OF VILNIUS AND ITS RESIDENTIAL INFRASTRUCTURE BETWEEN 1875 AND 1939

Summary

AELITA AMBRULEVIČIŪTĖ,
GIEDRĖ POLKAITĖ - PETKEVIČIENĖ

This article examines the changes in residential infrastructure in modernising Vilnius between 1875 and 1939, during the periods of different political regimes: as part of the Russian Empire and the Republic of Poland.

The modernisation of residential infrastructure is associated with the latest technologies, improvement of engineering networks, and household amenities. This would include gas (later electric)

lighting, modern plumbing and sewerage that collects sewage and rainfall and directs it to storage, disposal, or treatment sites. In Vilnius, the foundations of modern residential infrastructure were laid between 1875 and 1914. Modern household amenities spread from the city centre to the outskirts and were primarily installed in the homes of the wealthiest citizens. In the period of 1875–1914, there were still very few houses with household amenities. They increased in number between 1920 and 1939. However, there still remained a sharp contrast among urban areas, and the extent of the prevalence of household amenities depended on the financial capabilities of the majority of residents in the area.

The distribution of apartments across the city space shows that the densely populated central districts such as the Old Town, Lukiškės, and Pohulianka had the largest number of apartments with four or more rooms, usually inhabited by wealthier residents of the city. Also, these districts had the highest concentration of housing with amenities. Meanwhile, the number of large apartments in parts of Naujamiestis (up to the line of Švitrigailos Street), Antakalnis, and Šnipiškės closer to the city centre shows that income-generating residents were starting to settle there. Moving away from the centre, household amenities decreased: most of the residents of the suburbs lit their homes with kerosene lamps, heated rooms with stoves, whereas other amenities – outdoor fireplaces and wells – were outside.

At the turn of the twentieth century, the wealthiest residents of Vilnius started to install small private power plants to illuminate their homes. The Vilnius Public Central Power Plant began operating in 1903, but only 55% of all city residents had such lighting in 1936. People started using gas for kitchen purposes, and central heating reached the first homes in the first decade of the twentieth century; however, both amenities were still an expensive and uncommon innovation which was difficult to implement.

As the population increased, the water supply system and the waste collection, disposal, and utilisation infrastructure no longer met the needs of the modernising and expanding city. The construction of trunk (covering the entire city) sewerage and water supply networks began in 1912, but only 23% of all houses in Vilnius were supplied with water and only 22% of all houses were sewered in 1936. Domestic amenities struggled to find their way to the dwellings of the residents, but the lives of the townspeople were changing. It was a new stage in the history of the city of Vilnius, housing planning, forms of household amenities, and interior design.

Gauta 2023 m. sausio mėn.

Priimta 2023 m. kovo mėn.

Aelita A m b r u l e v i č i ū t ė – humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto vyresnioji mokslo darbuotoja. Tyrimų sritis: XIX a. miestų istorija, socialinė ekonominė istorija.

Adresas: Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, Vilnius, LT- 01131

El. paštas: aelita@fan.lt

Giedrė P o l k a i t ė - P e t k e v i č i e n ė – Vilniaus universiteto tyrėja. Tyrimų sritis: XX a. pirmosios pusės miestų istorija, socialinė ekonominė istorija.

Adresas: Vilniaus universitetas, Universiteto g. 3, Vilnius, LT- 01131

El. paštas: giedre.polkaite@if.vu.lt

